

Zajęcia teatralne prowadzone w instytucjach penitencjarnych w opinii kobiet pozbawionych wolności

Maja Mikołajczyk, Estera Sałop

Jedną z procedur oddziaływania resocjalizacyjnego jest kulturotechnika. Metoda ta polega na operowaniu kulturą do celów wychowawczych. Wszelka działalność kulturowa, jest konstruktywną formą aktywności fizycznej i spędzania wolnego czasu w sposób twórczy. Wyróżniamy kulturotechnikę aktywności szkolnej, pracowniczej oraz aktywności rekreacyjnej⁴⁵². W pracy metodą kulturotechniki aktywności rekreacyjnej wykorzystuje się literaturę, audycje radiowe, telewizję, kino, czy teatr. Wychowankowie biorą też aktywny udział w kołach zainteresowań, zespołach muzycznych, czy też teatrach amatorskich. Udział w zajęciach rekreacyjnych, w tym zajęciach teatralnych, ma na celu rozbudzenie zainteresowań oraz wykształcenie głębszego, refleksyjnego stosunku do dóbr kultury. Za pośrednictwem tych zajęć, przekazywane są również konstruktywne wzorce postępowania⁴⁵³.

Oddziaływanie wychowawcze za pomocą zajęć teatralnych jest nie tylko aktywnością rekreacyjną. Ze względu na grupowy charakter zajęć można je zaliczyć również do psychoterapeutycznych technik grupowych. Zajęcia teatralne polegają na przygotowywaniu się do odegrania ustalonego, bądź wybranego wcześniej scenariusza. Sztuka teatralna daje możliwość tworzenia nieograniczonej ilości scenariuszy, dotyczących problemów i zagadnień, które są najbliższe zarówno aktorom, jak i odbiorcom. Dzięki temu przygotowywanie się do wystawienia spektaklu wywołuje dyskusje zbiorowe i indywidualne, na temat ważnych z punktu widzenia terapii problemów⁴⁵⁴. Teatr daje możliwość redukcji napięć emocjonalnych, poprzez konstruktywną ekspresję w bezpiecznych warunkach grupy zajęciowej. Sztuka teatralna umożliwia też ujawnienie problemów i konfliktów wewnętrznych wychowanków, których wcześniej nie potrafili zidentyfikować, a przez to nie potrafili sobie z nimi poradzić.

Wykorzystywanie twórczych potencjałów skazanych wywodzi się z koncepcji Twórczej Resocjalizacji, autorstwa Marka Konopczyńskiego, którego innowacyjna teoria wprowadziła wiele zmian w postrzeganiu procesu resocjalizacji. W tym przypadku proces resocjalizacji skupia się na przemianie tożsamości indywidualnej oraz społecznej, poprzez rozwój struktur poznawczych

⁴⁵² Cz. Czapów, *Wychowanie resocjalizujące*, Warszawa 1978, s. 255.

⁴⁵³ Tamże, s. 269-270.

⁴⁵⁴ Tamże, s. 23.

i twórczych⁴⁵⁵. Teatr resocjalizacyjny, który jest jedną z metod twórczej resocjalizacji⁴⁵⁶, pomaga wykreować odmienne parametry osobowe skazanego poprzez jego wewnętrzny rozwój. Wydobywanie potencjałów i twórczości z jednostki pozwala na jej uatrakcyjnienie społeczne, a także uczy i pomaga rozwiązywać konflikty⁴⁵⁷. Świat widzów i świat aktorów wzajemnie, w sposób twórczy na siebie wpływają. Osoby prezentujące swój spektakl i osoby im towarzyszące pozostają w ścisłych relacjach, zacierając w ten sposób granice ról. Angażowanie się skazanych w teatr wpływa na umiejętność autoprezentacji, wzrost poczucia własnej wartości (że umiem, że potrafię, że inni mnie doceniają), a także na emocje, motywację (nie tylko do pracy nad spektaklem, ale i nad sobą), pamięć i percepcję⁴⁵⁸. Często scenariusze poruszają problemy, które dotyczą/dotykały skazanych. Daje im to szansę przemyślenia pewnych istotnych spraw, co może skłonić ich do zmian postrzegania sytuacji problemowych.

I Ogólnopolski Konkurs Więziennej Twórczości

Badania zostały przeprowadzone podczas I Ogólnopolskiego Konkursu Więziennej Twórczości Teatralnej organizowanego przez Areszt Śledczy w Poznaniu. Podczas konkursu wystąpiły grupy teatralne, prężnie działające w instytucjach penitencjarnych w całej Polsce, zarówno kobiety jak i mężczyźni. Każda z grup zaprezentowała swoje autorskie przedstawienie. Grupy samodzielnie stworzyły scenariusze, scenografie a także ścieżkę dźwiękową do spektaklu. Tematyka sztuk była zróżnicowana, skazani przedstawiali swoje osobiste doświadczenia, związane z przyczynami ich osadzenia w zakładzie karnym i przebywaniem w instytucji zamkniętej. Konkurs cieszył się dużym zainteresowaniem z tego względu planowana jest organizacja drugiej edycji.

Metodologia

W naszych badaniach posłużyliśmy się metodą mieszaną, zawierającą formy jakościowe i ilościowe, które zintegrowane w projekcie badawczym dają większą efektywność, niż każde z nich z osobna⁴⁵⁹. Wszyscy aktorzy pozbawieni wolności, zostali przebadani kwestionariuszem ankiet, zawierającym pytania półotwarte i zamknięte. Wyniki ankiet zostały uzupełnione o dane z nieformalnej obserwacji uczestniczącej. Celem poznawczym niniejszych badań było poznanie opinii skazanych na temat zajęć teatralnych, w których uczestniczą. A celem praktycznym jest sprawdzenie efektywności zajęć teatralnych w procesie resocjalizacji skazanych w ich własnym odczuciu.

⁴⁵⁵ M. Konopczyński, *Metody twórczej resocjalizacji*, Warszawa 2010, s.13.

⁴⁵⁶ Innymi metodami są: aktywność sportowa, doświadczenia dramowe, plastyczne, muzyczne.

⁴⁵⁷ M. Konopczyński, *Metody..*, dz.cyt., s.201.

⁴⁵⁸ Tamże s.202.

⁴⁵⁹ John W. Creswell, *Projektowanie badań naukowych. Metody jakościowe, ilościowe i mieszane*, Kraków 2013, s.30.

Problemy zawarte w badaniu to: czym dla skazanych jest teatr? Jaki wpływ mają tego typu zajęcia na proces resocjalizacji?

Zostały postawione cztery hipotezy a mianowicie:

- 1) Przypuszcza się, że uczestnictwo w zajęciach teatralnych pozwala wzmocnić kontakty towarzyskie ze współwięźniami;
- 2) Przypuszcza się, że uczestnictwo w zajęciach teatralnych pozwala utrzymać częstsze kontakty z rodziną;
- 3) Przypuszcza się, że uczestnictwo w zajęciach teatralnych pozwala poprawić stosunki więźniów z funkcjonariuszami oraz zdobyć przywileje;
- 4) Przypuszcza się, że uczestnictwo w zajęciach teatralnych wzmacnia poczucie własnej wartości u osób skazanych oraz podwyższa ich samoocenę.

Charakterystyka badanej populacji

W tym artykule chcielibyśmy skupić się na wynikach badań dotyczących kobiet pozbawionych wolności uczestniczących w konkursie. Charakterystyka próby badawczej przedstawia się następująco: 20 kobiet w wieku od 18-50 lat, 16 z 20 kobiet karane po raz pierwszy, połowa kobiet skazana na karę nie dłuższą niż 5 lat pozbawienia wolności, brak skazanych na karę długoterminową. Kobiety te odbywały wyrok w Zakładzie Karnym nr 1 we Wrocławiu, Areszcie Śledczym w Turawie oraz w Zakładzie Karnym w Lublińcu.

Wnioski z nieformalnej obserwacji uczestniczącej

Obserwacja uczestnicząca polegała zarówno na obserwacji i analizie spektaklu, jak i zachowań skazanych przed wystąpieniem i po odegraniu przedstawienia. Połączone było to z nieformalnymi rozmowami z badanymi na temat przedstawienia, oczekiwanych reakcji publiczności, przygotowań do spektaklu a także osobistych odczuć wiążących się z całym przedsięwzięciem. Przedstawienia kobiet skupiały się na ich doświadczeniach życiowych, ich trudnych, niekiedy traumatycznych sytuacjach, które w konsekwencji doprowadziły do popełnienia przestępstwa. Spektakle wzbudzały silne emocje u publiczności, przedstawiały ciężkie życie bohaterek. Były one poniekąd próbą usprawiedliwienia swoich czynów, pokazania, iż sytuacja zmusiła je do popełnienia czynu karalnego. Możemy przypuszczać, że skazane oczekiwały współczucia, zamiast oceniania i stygmatyzowania. Spostrzeżenie potwierdzają słowa jednej z badanych „*Chciałyśmy tym przedstawieniem uwrażliwić ludzi na nasz los, cierpienie, aby nie postrzegano nas przez pryzmat przestępstwa*”. Warto zauważyć, że tylko jedno przedstawienie odbiegało od tematyki osobistych doświadczeń i opierało się na

scenariuszu z wykorzystaniem poezji. Spektakl ten został przygotowany pod okiem profesjonalnej aktorki teatralnej. Obserwacje te nasunęły kolejną hipotezę badawczą. Ze względu na osobisty charakter spektakli zajęcia teatralne powinny spełniać funkcję terapeutyczne, dać możliwość przemyślenia swoich czynów, omówienia osobistych problemów i trudnych sytuacji w warunkach bezpiecznej grupy zajęciowej. Pozytywna weryfikacja hipotezy byłaby zgodna z założeniami teatru resocjalizacyjnego ponieważ, teatr daje możliwość redukcji napięć emocjonalnych poprzez konstruktywną ekspresję podczas zajęć grupowych. Sztuka teatralna umożliwia też ujawnienie problemów i konfliktów wewnętrznych wychowanków, których wcześniej nie potrafili zidentyfikować, a przez to nie potrafili sobie z nimi poradzić. Teatr jest więc bardzo ważną aktywnością w procesie resocjalizacji.

Biorąc pod uwagę problemy szczegółowe, poniżej przedstawiamy wyniki analizy kwestionariusza ankiety.

Charakterystyka zajęć

Zajęcia teatralne są prowadzone raz w tygodniu, skazane wskazują regularność uczestniczenia w zajęciach, tylko 2 osoby zadeklarowały nieregularne uczestnictwo w zajęciach. Formy zajęć były zróżnicowane, składały się na nie ćwiczenia aktorskie (ćwiczenie dykcji, mimiki twarzy, gestów), odgrywanie pojedynczych scenek. Skazane były zaangażowane we wszystkie etapy tworzenia spektaklu. Badane współpracowały przy tworzeniu sztuki z wychowawcami, z wychowawcami ds. kulturalno-oświatowych. Przy tworzeniu jednego ze spektakli były zaangażowane dodatkowo: tancerka, aktorka, choreograf. Badane odgrywały sztuki głównie dla współwięźniów i funkcjonariuszy w swojej placówce. Sporadycznie spektakle były wystawiane w szkołach, domach kultury i podczas festynów-to pozwalało na szanse kontaktu ze światem zewnętrznym. Przedstawienia są szansą na częstsze spotkania z rodziną i na pogłębienie relacji, poprzez ukazanie mocnych stron i siebie z innej perspektywy. Niestety tylko dwie badane deklarują obecność rodziny na spektaklu. Można więc stwierdzić, że w przypadku badanych kobiet nie wykorzystuje się możliwości utrzymywania bliższych kontaktów z rodziną, poprzez angażowanie jej w twórczość jednostki.

Motywy uczestnictwa w zajęciach

Tabela 1. Motywy uczestnictwa w zajęciach teatralnych

Motywy uczestnictwa w zajęciach teatralnych	Procent odpowiedzi
Rozrywka	9
Rozwój umiejętności	18
Zyskanie przywilejów	6
Kontakt ze światem zewnętrznym	20
Chęć zmiany postawy wobec innych osób	8
Spotkania ze współwziętnymi	6
Chęć zmiany zachowania	7
Częstsze spotkania z rodziną	5
Chęć zmiany postawy wobec siebie	14
Wyjścia rekreacyjno – kulturowe	12
Inne	1

Źródło: opracowanie własne

W zamieszczonej powyżej tabeli można dostrzec trzy najczęściej wskazywane motywy uczestnictwa badanych w zajęciach teatralnych. Należą do nich: kontakt ze światem zewnętrznym, rozwój umiejętności, chęć zmiany postawy wobec siebie. Deklarowane motywy są bardziej nastawione na korzyści wewnętrzne, związane z samorozwojem niż zyskaniem przywilejów, co jest pozytywnym aspektem w procesie resocjalizacji. Istotnym jest zaznaczyć, iż tylko 5 % badanych wskazało częstsze spotkania z rodziną jako motyw uczestnictwa w zajęciach. Potwierdza to wniosek o niewykorzystanym potencjale, jaki tkwi w zajęciach teatralnych, mających na celu utrzymywaniu pozytywnych relacji z rodziną. Niewielka ilość badanych zaznacza, iż powodem uczestnictwa w warsztatach teatralnych jest chęć zmiany swojego postępowania i chęć zmiany postawy wobec innych osób.

Relacja ze współwziętnymi

Kolejnym elementem jaki został zweryfikowany jest wpływ zajęć na relacje między współwziętnymi. Zdecydowana większość ankietowanych nie zgadza się ze stwierdzeniem, że udział w zajęciach spowodował częstsze konflikty ze współwziętnymi. 49 % badanych zgadza się, że dzięki aktywności teatralnej potrafią rozwiązywać konflikty ze współwziętnymi bez stosowania przemocy. Pozostali nie dostrzegają żadnych zmian w relacjach i sposobach rozwiązywania konfliktów. Połowa

ankietowanych, dzięki uczestnictwu w zajęciach, odczuwa większą potrzebę zwierzenia się ze swoich problemów. Na pozostałych nie miało to żadnego wpływu. W odczuciu respondentek przynależność do grupy teatralnej nie spowodowała zwiększenia ich prestiżu w grupie skazanych. Tylko cztery respondenci (20%) subiektywnie odczuły wzrost pozycji wśród więźniów.

Z wyników badań można wysunąć wniosek, że zajęcia teatralne nie miały zasadniczego wpływu negatywnego i pozytywnego na relacje ze współwięźniami. Ze względu na tak podzielone zdania warto byłoby przeanalizować głębiej zagadnienie.

Relacja z rodziną

Zdecydowana większość ankietowanych kobiet zauważa, iż mimo, że rodzina nie ogląda efektów ciężkiej pracy, to docenia ich zaangażowanie i osiągnięcia oraz popiera ich zainteresowanie działalnością teatralną (72%). W opinii aż 98 % respondentek, ich udział w zajęciach nie spowodował częstszych konfliktów z bliskimi. Jednakże duża część ankietowanych (49%) nie uważa, że dzięki zajęciom teatralnym częściej spotykają się z rodziną. Ponadto 57% ankietowanych nie zgadza się ze stwierdzeniem, że zajęcia teatralne skłoniły ich do częstszych rozmów z rodziną na temat ich problemów, a także nie przyczyniły się do większego zaangażowania w pomoc w ich rozwiązywaniu (52%). W opinii tylko trzech respondentek ich rodzina uważa, że zajęcia teatralne spowodowały, iż stały się lepszym człowiekiem. Zdaniem 35% ankietowanych rodzina nie uważa, że dzięki zajęciom teatralnym stały się lepszym człowiekiem, a pozostałe badane nie są w stanie tego stwierdzić. Tylko 16% ankietowanych zadeklarowało, że zaczęły się liczyć ze zdaniem swoich bliskich.

Zdania kobiet pozbawionych wolności w tym zagadnieniu są podzielone-może to wynikać ze specyfiki ich wcześniejszych relacji z rodziną i wielowątkowości aspektu. Podsumowując relacje z rodziną nie pogorszyły się, ale także nie polepszyły.

Relacje z funkcjonariuszami jednostek penitencjarnych

Na pytanie „czy uczestnictwo w zajęciach teatralnych zmieniło Pana/Pani stosunek do funkcjonariuszy?” 52% ankietowanych stwierdziło, że tak. Analizując poniższą tabelę można wywnioskować, że owa zmiana jest pozytywna. Zajęcia spowodowały, iż skazane są bardziej serdeczniejsze dla funkcjonariuszy i częściej z nimi rozmawiają.

Tabela 2. Sposób zmiany stosunku uczestnika zajęć teatralnych do funkcjonariuszy

Sposób zmiany	Procent odpowiedzi
Częściej wchodzę w konflikty z funkcjonariuszami	7
Jestem serdeczniejszy dla funkcjonariuszy	36
Częściej rozmawiam z funkcjonariuszami	57
Rzadziej rozmawiam z funkcjonariuszami	0

Źródło: opracowanie własne

Istotna jest jakość obustronnej relacji, toteż zapytano ankietowane o zmianę postawy funkcjonariuszy wobec uczestniczek zajęć teatralnych. 48% badanych zauważyło zmianę wcześniej wspomnianej relacji i w 100% jest ona subiektywnie pozytywna dla ankietowanych. Określenie „subiektywnie pozytywna” zostało użyte ponieważ łagodniejsze traktowanie przez funkcjonariuszy w odczuciu pozostałych skazanych (nie uczestniczących w zajęciach teatralnych) może być niesprawiedliwe.

Tabela 3. Sposób zmiany stosunku funkcjonariuszy do uczestnika zajęć teatralnych

Sposób zmiany	Procent odpowiedzi
Funkcjonariusze łagodniej mnie traktują	45
Funkcjonariusze są dla mnie serdeczniejsi	55
Funkcjonariusze gorzej mnie traktują	0

Źródło: opracowanie własne

Reasumując można zauważyć znaczącą ilościowo i jakościowo zmianę relacji funkcjonariusz-uczestniczki zajęć teatralnych. Jak wiemy relacje z funkcjonariuszami są istotne dla procesu resocjalizacji i pobytu osób w zakładzie karnym. Dlatego można uznać, że zajęcia teatralne w tym aspekcie spełniły swoją wychowawczą rolę.

Autorefleksja

Zgodnie z teorią wpływu teatru na kształtowanie nowej tożsamości indywidualnej, zapytano ankietowane o aspekty dotyczące zmian w ich własnym życiu, samorozwoju, poczuciu własnej wartości. Odpowiedzi ankietowanych pokazują rozbieżność w opinii dotyczącej wzrostu poczucia własnej wartości (52% odczuwa wzrost poczucia własnej wartości a 48% nie). 78% uważa, że dzięki

uczestnictwu w zajęciach odkryły w sobie nowe możliwości, natomiast 68% czuje się docenionym z powodu swojej aktywności teatralnej.

Tabela 4. Korzyści jakie odczuwają respondentki po uczestnictwie w zajęciach.

Dzięki zajęciom teatralnym częściej myślę o:	Procent odpowiedzi
Swoich możliwościach i ograniczeniach	13
Swoim dotychczasowym życiu	13
Swojej rodzinie	11
Czynie, który spowodował moje pozbawienie wolności	10
Przyszłym życiu na wolności	15
Zmianach jakie chce wprowadzić w swoim życiu i zachowaniu	13

Źródło: opracowanie własne

Umieszczona powyżej tabela przedstawia korzyści dla samorozwoju. Ankietowane miały możliwość wielokrotnego wyboru odpowiedzi w tym zakresie. Najczęściej deklarowały zwiększenie refleksyjności na temat ich przyszłego życia na wolności. Oprócz tego przyznają, że dzięki zajęciom teatralnym częściej myślą o swoim dotychczasowym życiu, o swoich możliwościach i ograniczeniach oraz o zmianach, jakie chcą wprowadzić w swoim życiu. Warto wspomnieć, że jedna z ankietowanych zaznaczyła, iż te refleksje towarzyszyły jej cały czas, nie tylko dzięki zajęciom teatralnym. Wyniki te ukazują wzrost myślenia perspektywicznego, umiejętności analizowania skutków zachowania i planowania przyszłości. Jest to istotne dla procesu resocjalizacji i życia zgodnego z zasadami współżycia społecznego. Zajęcia spełniły swoją rolę, gdyż miały wzbudzić autorefleksję u osadzonych oraz stworzyć odmienne parametry osobowe poprzez wewnętrzny rozwój.

Podsumowanie

Celem naszych badań było zweryfikowanie teorii dotyczącej terapeutycznej roli teatru w procesie resocjalizacji. Przedstawione powyżej wyniki pokazują, że w pewnym stopniu koncepcja ta jest wykorzystywana w pracy wychowawczej ze skazanymi i przynosi ona oczekiwane efekty. Z drugiej strony jednak potencjał tkwiący w tych zajęciach jest nie do końca wykorzystywany. Mamy tu na myśli przede wszystkim polepszenie relacji z rodziną, bliskimi i współwięźniami. Hipoteza

dotycząca wzmocnienia kontaktów towarzyskich ze współwięźniami poprzez uczestnictwo w zajęciach nie potwierdziła się, ponieważ ankietowane nie wskazały pogłębienie się relacji (częstsze rozmowy, zwierzanie się z własnych problemów, dzielenie się opinią). Można stwierdzić, iż nie została wydobyta psychoterapeutyczna funkcja grupy. Kolejną hipotezą, która się nie potwierdziła jest wpływ zajęć teatralnych na pogłębienie relacji z rodziną. Ankietowane twierdzą, że rodzina popiera ich działalność i docenia wysiłki, lecz można dostrzec brak zaangażowania w rozmowy na temat problemów, brak prób ich rozwiązywania. Prawdziwość przypuszczenia, że udział w zajęciach teatralnych poprawia relacje więzień-funkcjonariusz dotyczy około połowy badanych. Ważnym, jest zauważenie, że zmiany są pozytywne obustronnie. Respondentki mają poczucie lepszego traktowania przez funkcjonariuszy i same są wobec nich serdeczniejsze. Taka charakterystyka relacji dobrze rokuje dla działań resocjalizacyjnych. Weryfikacja ostatniej hipotezy, skupiającej się na zmianach wewnątrz osobowych (poczuciu własnej wartości, podwyższeniu samooceny), pozwala stwierdzić, że badane zauważyły u siebie wiele pozytywnych zmian.

Reasumując, teoretyczne założenia wpływu teatru resocjalizacyjnego na osoby skazane, po części są realizowane w przypadku tej grupy badanych. Mimo wszystko wiele potencjałów jakie tkwi w zajęciach teatralnych nie zostaje wykorzystanych. Pojawia się więc pytanie, czy wynika to z braku odpowiedniego przeszkolenia osób, kierujących zajęciami czy teatr resocjalizacyjny sam w sobie nie jest aż tak skuteczną metodą. Aby odpowiedzieć na te nurtujące pytania, warto byłoby przeprowadzić badania obejmujące szerszą grupę uczestników zajęć teatralnych oraz prowadzących.

Streszczenie

Tematyką niniejszego artykułu jest przedstawienie praktycznego zastosowania metody kulturotechniki w oparciu o koncepcję twórczej resocjalizacji. Skupiłyśmy uwagę na sztuce teatralnej jako działalności artystycznej osób pozbawionych wolności. Dane zamieszczone w artykule pochodzą z badań przeprowadzonych w kwietniu 2014 roku podczas I Ogólnopolskiego Konkursu Więziennej Twórczości Teatralnej, w którym wzięły udział grupy teatralne z jednostek penitencjarnych w całej Polsce. Prezentowane wyniki dotyczą kobiet pozbawionych wolności biorących udział w zajęciach teatralnych prowadzonych w ich zakładach karnych. Artykuł opisuje specyfikę zajęć teatralnych prowadzonych w jednostkach penitencjarnych oraz motywy skłaniające kobiety do uczestnictwa w zajęciach. Badania te miały również na celu zweryfikowanie czy zajęcia teatralne mają wpływ na stosunki osób pozbawionych wolności z rodziną, funkcjonariuszami oraz ze współwięźniami. Celem badań było także zbadanie wpływu uczestnictwa w zajęciach teatralnych na samoocenę, refleksję nad swoim dotychczasowym postępowaniem i przyszłym życiem na wolności.

Summary

This article presents practical application of creative art therapy in female prison. It describes theatre as a kind of artistic activity running in prison. This paper provides data from scientific research which was carried out in April on I All-Polish Prison's Theatre Contest. This results concern female inmates. The aim of this paper is to show motives which induce women to taking part in theatre activities and influence this activities on relation between inmates and prison's staff, their families or other inmates. Also it show influence of theatre on self-assessment, self-esteem and reflection about past and their future life.